

HEA HINNAGA!

Aastatellimus

15
eurot

Metsa kirjeldamine digitaalsele Tuglasele

01.09.2023

Tänapäeval peaksime Juhan Jaigi loomingut maagiliseks realismiks, aga loo jutustajale pole maagilises realismis midagi maagilist: see ongi realism.

KAUR RIISMAA

Ekspeditsiooni „Reis metsa lõppu“, lavastaja Lauri Lagle, dramaturg Eero Epner, kunstnik Allan Appelberg, kostüümikunstnik Kärt Ojavee, maketikonstnik Laura Pählapuu, helikujundaja Artjom Astrov. Mängivad Marika Vaarik, Jörgen Liik, Katariina Tamm ja Simeoni Sundja. Esietendus 17. VIII Sakala 3 teatrimajas.

Eesti keeles tähendab sõna „kõrb“ kaht vastandlikku asja. Kõrb-kõrbe suurt liiva- või kivivälja, Saharat ja Gobit. Kõrb-kõrve aga paksu metsa, padrikut. XVII ja XVIII sajandil piibli tõlkimise aegu polnud eestlastel sõna liivavälja nimetamiseks, nõnda lähtuti sisust: padrikus ei ela kedagi, samamoodi nagu kõrb on piiblis inimitühi paik, koht, kuhu vajadusel eraldutakse, kustkaudu viib tee töötatud maale või üle teadvuse piiri.

Kõrvema seostub ka tänapäeval paksude metsadega. Kõrvemaal Koitjärvel redutas Tammsaaregi, kes „Kõrboja peremehes“ kiidab paiga rahu: kõnnid ja kõnnid päev otsa ning ei hingelistki. Sada aastat tagasi pisteti Liiv hullumajja, aga enne hullumaju uitasid luuletajad vabalt mööda metsi. Uuemal ajal võis metsast tulla Hirmus Ants või elas seal oma onnis guru, kes tudengineitude suutratetest rääkis.

Eestlase suhtumine metsa on saksa romantismi maiku. Germaanlased löid Teutoburgi metsas puruks Publius Varuse roomlased, eestlasi varjas paks mets Ümera jõel. Isegi kidur soosaarekaasik on pakkunud eestlasele varjupaika hädaohu tundidel. Nii nagu sakslased armastavad käia metsas kõndimas, armastavad ka eestlased.

Kõige uuemal ajal on eestlase suhtumises metsa angloameerika mõjusid: mets on sõna otseses mõttes kasvama pandud investeering, millelt teenitakse tulu. Metsas pole enam gurusid ega nõidu, vaid ürasek, kes investeeringu ära sööb. Seega tasub olla tähelepanelik. Alles hiljaaegu sattusin paika, kus kunagi metsas ära eksisin. Mõitlesin toona: „See on õudne, kuidas ma siit välja saan?“ Nüüd oli sellesamas paigas raielank. Kilomeeter eemal paistis bussipeatus, kus kunagi padrikust välja teeke murdsin. Bussipeatuse kõrval oli eramaja, minu ees irooniline siit „Eramets“. Aga mõte mu peas oli sama: „See on õudne, kuidas ma siit välja saan?“

Peeter Laurits, kelle kureeritud näituselt „Surnu suusad ehk Kuidas kirjeldada metsa digitaalsetele jänestele“ on laenatud siinse teksti pealkiri, ütleb näituse tutvustuses: „On rida asju, mis käivad üksikule inimesele üle jõu või üle mõistuse. On asju, mis ei mahu inimese vaatevälja – neile lähenemiseks tuleb väga kaugele taganeda või hoopis pugeda küülikuurgu ja tekitada lisadimensioon.“ Ja seda Lauri Lagle „Reis metsa lõppu“ teebki. Sõltuvalt vaataja omailma sätetest pakub lavastus võimaluse enesest välja taganeda või küülikuurgust lisadimensioone otsida.

Maagia realistlikkus. „Reis metsa lõppu“ põhineb Juhan Jaigi jutul „Ohemäe jahimehed“. Jutul on kolm osa: esimeses lähevad osava küti Kahlaku ema ja abikaasa metsa marjule ega tule tagasi. Teises läheb Kahlak kaaslastega neid otsima ning nad surevad metsa tumedas südames kurnatusse. Kolmandas osas jutustab Jaik, kuidas ajad mööduvad, inimesed langetavad metsa, rajavad kodusid ja põlde. Finaalis leitakse kuuse sisse kasvanud Kahlaku püss ja kuusejuurte alt tema pealuu (vrd Aadama pealuu leidmine): kunagine pime ja halastamatu laas on nüüd kellegi tagahoov.

Jaigi jutt meenutab Hesse muinasjuttu, mis algab pärapõrgusse jõudnud inseneri hüüdega „Las käia!“, jälgib asunduse arengut külast linnaks, tsivilisatsiooniks, allakäiku ja looduse tagasitulekut. Hesse loo lõpus hüüab täielikult metsa kasvanud linna varemetel üks energiline rahn: „Las käia!“ Ka Jaigi kolmeosaline lugu ulatub üle inimpõlvede, kuigi on tehniliselt vähem viimistletud.

Ebaloomilisus, mida omaaegne kriitika Jaigile ette heitis, on ka „Ohemäes ...“ kohal: Kahlakuga koos läheb justkui pool küla metsa, aga teised mehed peale Kahlaku ja Viigupi kaovad lihtsalt kuhugi ära. Ka Jaigi teemad tundusid ajal, mil ilmus „Tõe ja õiguse“ esimene osa, lapsikud, kultiveerimata, metsikud. Võib vist öelda, et Tuglas ja Raudsepp degradeerisid Jaigi lastekirjanikuks. Isegi Adson kurtis kuskil, et Jaigi Pombi jutud pole realistlikud. Jaik, kes üle kõige tahtis olla kirjanik, leppis sellega. Eesti proosa tahtis olla realistlik ja arusaadav: ebaühtlast stiili, murrakute ja kõnekeele kasutamist, „liigijulgete värvidega stseenide maalimist“ heidab Semper 1932. aasta X Loomingus ette ka näiteks Céline'i romaani „Reis õõ lõppu“.

Tänapäeval peaksime Jaigi loomingut maagiliseks realismiks, aga loo jutustajale pole maagilises realismis midagi maagilist: see ongi realism. Esiteks on need tema lapsepõlvlood, teiseks on jutustatud lood antropoloogiliselt tõesed. „100 aasta üksilduse“ Macondo lugu on Márqueze lapsepõlve Aracataca lugu. Jaigi loomingus pole rahvajuttude motiivid kivilenenud, museaalsed, vaid elavad. Need ei püsi paigal ja arenevad: just nagu sauna ees õhtuhämaras juttu vestes paned omalt poolt poole juurde, et kuulajal ikka süda väriseks sees.

Nukud. „Metsa ...“ esimeses pooles esitatakse episoode Kahlaku ja tema pere elust. See on nukuteater, milles näitlejad mängivad kujukeste ja ajakirjaväljalõigetega: Kahlak on savikuju, Viigup Jared Leto, Kahlaku ämm Julia Roberts jne. Nukutuba filmitakse kaameraga ja pilt jookseb suurelt seinale. Jörgen Liigil on siin monoloog, milles ta Kahlaku ämmena õpetab miniat toitu valmistama. Need on jaburad soovitusel muna keetmiseks või brokoli hakkimiseks, mida saadab pidev kurtmine, et „enam ei

Lavastuse „Reis metsa lõppu“ metsikut poolt esindab Jörgen Liik, kelle näiliselt koomiline andelaad võimaldab tal imeda situatsiooni antusest välja maailmatäie erisuguseid mänguvõimalusi, sealhulgas traagilisi.

Herikko Labi

tehta nii nagu vanasti". Samal ajal hakivad näitlejad imepisekeste nukunugadega toitu. Liigi monoloog on naljakas ja teda on huvitav jälgida, Tamm ja Sundja jäävad tagaplaanile.

Minu meelest röövib sellise nukuteatri kasutamine n-ö päris teatris vahetuse, äkilisuse, improvisatsiooni. On ju võimalik, et ka nukuga mängiv näitleja improviseerib, avastab võimaluse ja kasutab selle ära. Aga teisalt on mul pidevalt meeles, et kunstnik on need nukud teinud või vähemalt kodust kaasa toonud. Ootamatused ei mõju improviseeritult, ikka ja jälle on mul tunne, et mulle näidatakse mängimise mängimist.

Jaik ei esita Kahlaku pere omavahelisi suhteid nii, nagu see on lavastuses. Mets on irratsionaalne, mets ei küsi, ei anna vastuseid – Kahlaku ämm ja minia lihtsalt haihtuvad. Ka koer ei ilmu koju (lavastuses tuleb marjulisi saatnud koer koju, jutus tuleb II osas koju Kahlaku koer Armi). Kahlaku peresuhete seletamine röövib Jaigi metsalt irratsionaalsust: tekivad kujutlused, narratiivid, miks ämm ja naine kadusid. Kuna nad omavahel hästi läbi ei saa, siis võisid nad tülli minna, liikuda marju korjates eri suundades ja teineteist silmist lasta. Jaigi metsal pole mingeid inimlike omadusi, lavastuse mets on aga paik, kuhu inimene oma suhted kaasa võtab, kus inimene võib hukkuda oma solvumiste, alpuse või tigiduse tõttu. Sest „puud olid liiga suured“.

Kaks monooloogi. Kõige võimsam osa „Metsast ...“ on Jõrgen Liigi *performance*-monoloog, milles ta esitab metsa tapmist. Ükshaaval loetleb Liik üles puud ja loomad ning mida ta nendega teha plaanib. See on tume, hull needmine, mis „Ohemäes ...“ võtab kolm-neli lauset, aga „Metsas ...“ paisub kogu lavastuse kõige olulisemaks stseeniks. Püüan etendusel jälgida teksti, liikumist, näitleja miimikat, kõike seda, mida ta klaveriga, nähtava ja nähtamatu butafooriaga teeb – ning stseeni lõpul tunnen, et ei mäleta sõnagi teksti, nagu oleks Liigi monoloog sõnade raskusest puhas stiil. See on mingisugune läve-kogemus, sündmuse horisondil ära käimine.

Liik lämmatab oma monoloogis gaasimaskiga jänest, lastes loomakesel vahepeal hingata ja surudes siis maski uuesti kinni. Siis läheb Liik uue tegevusega edasi, aga viivuks pöördub tagasi ja päästab gaasimaski valla. See üks liigutus, ehkki võib-olla proovides sada korda katsetatud, mõjub siin vahetult, improviseeritult. Taolistel hetkedel mõjub kaameratöö ja nukumäng otsitud lahendusena probleemile, mida polnud vaja lahendada.

Sellele hullusele järgneb Marika Vaariku vaikne, aga laetud, konkreetne monoloog. Tekstiliselt kõige tugevam osa lavastusest. „Kogunege! Nagu mesilased kevade hakul sülemitesse – kogunege! Nagu haned sügise lahkudes parvedesse – kogunege!“ Monoloogi esimene pool vastab Jaigi jutus Kahlaku kaaslaste kogunemisele. Aga oleks vist eksitav püüda Vaariku monoloogi ja Jaigi narratiivi kuidagi kokku klapitada, sest lavastuse monoloog muutub esimestest sõnadest üldinimlikuks. See ei puuduta enam Kahlaku perekonda, näitlejaid või publikut, vaid kõiki inimesi: „Ja siis hargnege! Hargnege igasse kaarde, imbuge igasse kaevu, pressige end puukoore vahele, tungige põrandaliistu vahele, levige nagu halvad unenäod, levige nagu sitahais, laotage end kõikjale nagu hallitus! [—] Ja siis hajuge! Hajuge metsade ja niitude alla, hajuge muldade alla need, kes surevad, ja rindade alla need, kes sünnivad! Hajuge lõpmatu kosmose rakkudesse, hajuge vaese inimese küünte alla! Hajuge kõikjale nagu hobuse viimane karje külmas galaktikas!“

Vaariku ja Liigi monoloogid erinevad üksteisest nagu kõnekeel ja kirjakeel. Reeglid, grammatika, isegi loogika ei takista jutuvestjat, eriti, kui tal on kaarnakivi taskus. Tema annab vastust ainult oma fantaasiale, mitte keelenormeerijatele. Kõnekeel loob võimalikke maailmu, kirjakeele vägi on võimes näidata, mis on kus, kellega kuhu tuleb minna ja mida teha, nii et kõik üheselt aru saavad.

Vaariku monoloogis, olgu see sõnades kui tahes ekspressiivne, pole kahetimõistmist. Need on nagu nõiasõnad, mis tuleb ütelda täpselt õiges järjekorras ja õige intonatsiooniga. Viited punastele khmeeridele ja mustadele särkidele pole laest võetud: iga propagandist teab, et õigeid sõnu õiges järjekorras öeldes liigutatakse masse. Lauritsa võrdluse juurde tulles: Liik kougib küülikuurst meie ette lisadimensiooni, Vaarik astub mitu sammu tagasi, tema vaade on panoramaanne.

Metsik ja kultuuriline. Lavastuses on kaks poolt, kultuuriline ja metsik. Tragi jungiaan räägiks ehk *persona*'st ja varjust. Metsikut poolt esindab Jõrgen Liik, kelle näiliselt koomiline andelaad võimaldab tal imeda situatsiooni antusest välja maailmatäie erisuguseid mänguvõimalusi, sealhulgas traagilisi. Teine pool on Marika Vaarik, kelle monoloogid on pigem kirjeldavat laadi, kaalutletud, ta hoiab iga sõna nagu triiki vett täis klaasi peopesal. Kui Liik käib uste paukudes endast väljas, siis Vaarik räägib sulle vaikselt ja rahulikult niikaua, kuni sul päriselt õudne hakkab. Tema suu ei muiga, küll aga tundub, et muigavad silmad, sa ootad luba naerma hakata, või siis luba peast haarata, aga kumbagi ei tule. Ise pead otsustama, Vaarik ei ütle sulle, kuidas käituda. Liik haarab sind endaga mängu kaasa, vaevu püsib tal sabas, Vaarik esitab faktid ja jätab sind endaga ükski.

Metsik ja kultuuriline on muidugi sama asi, sama asja kaks poolt. Metsik kultuuri suhtes, kultuuriline metsiku suhtes. Inimene elab elu ära ja ei märka, mismoodi need kaks poolt temas igapäevaselt koos toimivad. „Metsa ...“ etendusel on mul tunne, nagu seisaksin peegli ees iseenda ja oma peegelpildi vahel, ning saalist väljudes pole ma kindel, kummale poole läksin.

Tee siis selle teadmise midagi. Või ära tee. Sina otsustad.

👁 Vaatamisi: 244